

دانشگاه باقر العلوم «علیه السلام»

دانشکده: علوم سیاسی، اجتماعی و تاریخ
پایان نامه جهت اخذ درجه کارشناسی ارشد
رشته: مدرسی معارف اسلامی

عنوان:

آثار اخلاقی فریضه حج

استاد راهنما:

حجت الاسلام محسن قمی

استاد مشاور:

حجت الاسلام سید علی قاضی عسکر

نگارش:

مریم شهبازی زاده

1390

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

پیشکش به: سفید پوش صحرائ عرفات، که عطر خوش زمزمهٔ الهیش
معبری است برای مستجاب شدن دعای همهٔ لبیک‌گویان کوی دوست.

تشکر و تقدیر

من لم یشکر المخلوق لم یشکر الخالق

آن کس که مخلوقات خدا را سپاس نگوید شکرگزار خداوند نیست.

خداوند را به خاطر تمام نعماتی که به من ارزانی نمود از جمله موقعیت زندگی در شهر مقدس قم، وارد شدن در جرگه اهل علم، و صحت و تندرستی جسم بی‌نهایت سپاسگزارم از خداوند متعال برای استاد بزرگوار حجة الاسلام و المسلمین جناب آقای «محسن قمی» که راهنمایی بنده را در این تحقیق به عهده داشتند و حجة الاسلام و المسلمین جناب آقای «سید علی قاضی عسکر» که استاد مشاور حقیر بودند توفیقات روزافزون و سلامتی کامل مسئلت می‌نمایم.

بر خود لازم می‌دانم از صبوری‌ها و حمایت‌های بی‌دریغ همسر فداکارم که همواره مددکار من بوده و تحمل و شکیبایی دو نوگل کوچکم «امیرعلی» و «زهرا» نیز کمال تشکر را بنمایم.

چکیده

آنچه این رساله در پی آن است بررسی آثار اخلاقی فریضه حج می‌باشد. حج یکی از فریضه‌های مهم اسلامی است که به دلیل نقش اساسی که در حفظ و حراست اسلام دارد، همواره در میان مسلمانان جایگاه رفیعی داشته است. مسئله حج و محتوای گسترده و حرکت‌آفرین آن چنان است که مولای متقیان حضرت علی 7 می‌فرمایند: «لا يزال الدين قائما ما قامت الكعبة».

این عبادت عظیم دارای ابعاد فراوانی است که یکی از آن ابعاد بعد اخلاقی حج است. اگر به حج به عنوان یک سفر عبادی که در تربیت روحی انسان مؤثر است نگریسته شود تغییر و تحولات اساسی در حاجی ایجاد می‌نماید و از او یک انسان کامل می‌سازد حج هم در بعد اخلاق فردی و هم اخلاق اجتماعی، هم قبل از سفر، هم در طول سفر و هم پس از بازگشت می‌تواند به انسان‌ها درس ایمان، فداکاری استقامت، در مقابل وسوسه‌های شیطانی، نه گفتن به نفس اماره، کنار گذاشتن رذایل اخلاقی، دوری از تکبر و غرور را به خوبی بیاموزد و دانشگاهی است که استادش خداوند متعال و واحدهای درسی اش احکام مناسک و آداب و اسرار آنها است. در این نوشتار سعی شده است تا آموزه های اخلاقی حج در سه لایه احکام، آداب و اسرار مورد بررسی قرار گیرد.

واژگان کلیدی: آثار، اخلاق، فریضه، حج

فهرست مطالب

1	مقدمه: طرح تفصیلی تحقیق.....
2	1- بیان مسأله.....
2	2- اهمیت و فایده موضوع.....
3	3- سابقه پژوهش.....
4	4- سؤال اصلی پژوهش:.....
4	5- سؤالات فرعی پژوهش.....
4	6- فرضیه پژوهش:.....
5	7- تعریف مفاهیم.....
5	الف) آثار:.....
6	ب) اخلاق:.....
6	ج) فرضیه:.....
7	د) حجج در لغت و اصطلاح:.....
7	8- پیش فرض های پژوهش:.....
7	9- اهداف پژوهش.....
8	10- روش پژوهش.....
8	11- روش گردآوری اطلاعات:.....
8	12- سازماندهی پژوهش.....
9	13- رابطه دین و اخلاق:.....
10	13- 1. تعریف دین.....
10	13- 2. تعریف اخلاق.....
10	13- 3. بیان دیدگاهها.....
10	13- 3- 1. نظریه تبیین.....
11	13- 3- 2. نظریه اتحاد.....

12 نظریه تعامل 3-3-3
13 تفاوت اخلاق و آداب 4-13
14 فصل اول: آثار اخلاق قبل از سفر حج
15 مقدمه
16 گفتار اول: احکام
16 1- اخلاص در نیت
18 2- توبه:
19 3- صدقه دادن:
20 4- حلالیت طلبیدن از دیگران:
20 5- تأمین مخارج خانواده (توجه به افراد تحت تکفل در دوران سفر):
21 6- وصیت نمودن:
23 گفتار دوم: آداب
23 مقدمه:
23 1- اتخاذ رفیق مناسب:
24 2- حسن خلق
25 3- اصلاح دارایی
28 4- آموختن مناسک حج
30 گفتار سوم: اسرار
30 الف) کسب معرفت الهی
30 ب) انقطاع از هر چه غیر خداست
31 ج) مفتوح شدن باب رحمت الهی
33 نتیجه فصل اول:
	Error! Bookmark not defined. فصل دوم: آثار اخلاق در حین سفر حج
	Error! Bookmark not defined. مقدمه: غسل و دعا
	Error! Bookmark not defined. گفتار اول: احکام
	Error! Bookmark not defined. 1- موقف اول: میقات؛
	Error! Bookmark not defined. 2- موقف دوم: مطاف (محل طواف)

- 3- موقف سوم: مسعى (محل سعى و رفت و آمد میان دو کوه صفا و مروه) Error! Bookmark not defined.
- 4- موقف چهارم: عرفات: Error! Bookmark not defined.
- 5- موقف پنجم: مشعر الحرام. Error! Bookmark not defined.
- 6- موقف ششم: منى یا (قربانگاه). Error! Bookmark not defined.
- الف: رمى جمرات Error! Bookmark not defined.
- ب) قربانى؛ تجديد خاطرۀ نهايى ترين ايتار... Error! Bookmark not defined.
- ج) حلق و تقصير Error! Bookmark not defined.
- د) بيتوته در منى Error! Bookmark not defined.
- 7- موقف هفتم: زيارت بيت (طواف دوباره). Error! Bookmark not defined.
- مستحبات پس از اعمال حج و عمره. Error! Bookmark not defined.
- فضيلت نماز در مسجد الحرام. Error! Bookmark not defined.
- ثواب ختم قرآن در مکه. Error! Bookmark not defined.
- طواف مستحبى Error! Bookmark not defined.
- خلاصه کلام: Error! Bookmark not defined.
- گفتار دوم: آداب Error! Bookmark not defined.
- سفر و فوايد آن Error! Bookmark not defined.
- الف) آداب معاشرت: Error! Bookmark not defined.
- 1- معارفه و آشنايى Error! Bookmark not defined.
- 2- کمک به همسفران: Error! Bookmark not defined.
- 3- تواضع و فروتنى Error! Bookmark not defined.
- 4- مراقبت از زبان در معاشرت Error! Bookmark not defined.
- 5- آداب معاشرت با حجاج ساير نقاط ديگر Error! Bookmark not defined.
- defined.
- ب) اخلاق و آداب در حریم حرم Error! Bookmark not defined.
- 1- توجه به جایگاه مسجد الحرام: Error! Bookmark not defined.
- 2- ادب طواف: Error! Bookmark not defined.

- 3- نماز بسیار.....**Error! Bookmark not defined.**
- 4- انس با قرآن و تلاوت آن.....**Error! Bookmark not defined.**
- گفتار سوم: اسرار.....**Error! Bookmark not defined.**
- 1- اسرار میقات:.....**Error! Bookmark not defined.**
- یک: محل آمادگی برای اجابت دعوت خدا..**Error! Bookmark not defined.**
- دو: باب حج و حرم الهی میقات.....**Error! Bookmark not defined.**
- سه: قرارگاه گفت و گو با خدا.....**Error! Bookmark not defined.**
- چهار: تجسم قیامت در میقات.....**Error! Bookmark not defined.**
- 2- اسرار احرام.....**Error! Bookmark not defined.**
- یک: دوری از گناهان.....**Error! Bookmark not defined.**
- دوم: روی گردانی از دنیا و روی آوردن به سوی خدا **Error! Bookmark not defined.**
- سوم: تقویت پاکی و طهارت باطنی.....**Error! Bookmark not defined.**
- چهارم: تمرین قطع وابستگی و دل بستگی ها به دنیا **Error! Bookmark not defined.**
- 3- اسرار تلبیه.....**Error! Bookmark not defined.**
- یک: شعار حج و حج گزار.....**Error! Bookmark not defined.**
- دو: تردد بین خوف و رجا.....**Error! Bookmark not defined.**
- سه: هماهنگی با ابراهیم 7.....**Error! Bookmark not defined.**
- 4- اسرار طواف:.....**Error! Bookmark not defined.**
- یک: طهارت بدن و لباس.....**Error! Bookmark not defined.**
- دو: شبیه شدن به فرشتگان.....**Error! Bookmark not defined.**
- سه: سمت چپ قرار دادن کعبه.....**Error! Bookmark not defined.**
- چهار: هفت دور طواف.....**Error! Bookmark not defined.**
- پنج: ذکر الهی.....**Error! Bookmark not defined.**
- شش: اعلام اطاعت و بندگی.....**Error! Bookmark not defined.**
- 5- اسرار نماز طواف:.....**Error! Bookmark not defined.**

یک: جایگاه و اهمیت نماز.....**Error! Bookmark not defined.**

دو: تعهد به ولایت.....**Error! Bookmark not defined.**

6- اسرار سعی بین صفا و مروه:.....**Error! Bookmark not defined.**

یک: محبوب خدا.....**Error! Bookmark not defined.**

دو: بایستگی تلاش، جدیت و استواری.....**Error! Bookmark not defined.**

سه: سرّ هروله.....**Error! Bookmark not defined.**

چهار: سرّ آغاز کردن از صفا.....**Error! Bookmark not defined.**

7- اسرار وقوف در عرفات:.....**Error! Bookmark not defined.**

یک: معرفت و آگاهی.....**Error! Bookmark not defined.**

دو: یادآور قیامت:.....**Error! Bookmark not defined.**

سه: عرفات و ولایت.....**Error! Bookmark not defined.**

چهار: سرّ زمان وقوف.....**Error! Bookmark not defined.**

8- اسرار وقوف در مشعر.....**Error! Bookmark not defined.**

یک: بهره‌مندی از فیوضات فراوان.....**Error! Bookmark not defined.**

دو: مسلح شدن برای مبارزه با شیطان.....**Error! Bookmark not defined.**

9- اسرار منی:.....**Error! Bookmark not defined.**

یک: سرزمین نیل به خواسته‌های واقعی:.....**Error! Bookmark not defined.**

دو: منای مناسب برای تصمیمات مهم و مباحث اساسی **Error! Bookmark not defined.**

10- اسرار رمی جمرات در منی.....**Error! Bookmark not defined.**

یک: راندن شیطان.....**Error! Bookmark not defined.**

دو: توجه به عظمت خدا و ضعف شیطان.....**Error! Bookmark not defined.**

سه: مراحل هفت‌گانه رمی:.....**Error! Bookmark not defined.**

11- اسرار قربانی:.....**Error! Bookmark not defined.**

یک: تقوا و پرهیزکاری.....**Error! Bookmark not defined.**

دو: بزرگداشت شعائر الهی.....**Error! Bookmark not defined.**

سه: بهره‌مندی نیازمندان و مستمندان.....**Error! Bookmark not defined.**

12- اسرار حلق و تقصیر.....**Error! Bookmark not defined.**

یک: شعار بندگی و قطع تعلقات.....**Error! Bookmark not defined.**

دو: وسیله جلب رحمت و مغفرت الهی.....**Error! Bookmark not defined.**

نتیجه:.....**Error! Bookmark not defined.**

فصل سوم: بررسی آثار اخلاق پس از اتمام سفر حج
defined.

الف) وا نهادن گناهان.....**Error! Bookmark not defined.**

ب) سوغات سفر حله تقوا.....**Error! Bookmark not defined.**

ج) پرهیز از غرور و تکبر.....**Error! Bookmark not defined.**

د) تثبیت عبادات و اعمال دوران حج.....**Error! Bookmark not defined.**

خاتمه.....**Error! Bookmark not defined.**

پیشنهادات عملی به کارگزاران حج:.....**Error! Bookmark not defined.**

صفات لازم برای مدیران.....**Error! Bookmark not defined.**

الف) سعه صدر.....**Error! Bookmark not defined.**

ب) تواضع.....**Error! Bookmark not defined.**

ج) گذشت:.....**Error! Bookmark not defined.**

د) امانت‌داری.....**Error! Bookmark not defined.**

هـ - صداقت:.....**Error! Bookmark not defined.**

صفات لازم برای روحانی (معین و معینه) کاروان...**Error! Bookmark not defined.**

الف) رعایت شئونات طلبگی:.....**Error! Bookmark not defined.**

ب) تقوا و معنویت:.....**Error! Bookmark not defined.**

ج) تواضع و فروتنی:.....**Error! Bookmark not defined.**

پیشنهادات علمی:.....**Error! Bookmark not defined.**

سخن پایانی:.....**Error! Bookmark not defined.**

فهرست منابع.....**Error! Bookmark not defined.**

مقدمه:

طرح تفصیلی تحقیق

1- بیان مسأله

آنچه این رساله در پی آن است بررسی آثار اخلاقی فریضه حج به عنوان مهمترین و کلیدی‌ترین فایده این فریضه بزرگ است از آنجا که قرآن کریم مهم‌ترین هدف ارسال رسل را تزکیه نفس و اصلاح نفوس انسان‌ها دانسته (یزکیهم) و رسول اکرم⁶ نیز تصریح فرموده‌اند که برای به اتمام رساندن فضایل اخلاقی مبعوث شده‌اند (انی بعثت لاتمم مکارم الاخلاق) لذا می‌توان گفت مهمترین برنامه دین مبین اسلام تربیت اخلاقی انسان‌هاست و حج نیز به عنوان یک برنامه تربیتی جامع کارخانه سازنده انسان‌های کامل و اخلاقی است اگر حج به صورت صحیح و همان گونه که در شرع مقدس با تمامی احکام و آدابش بیان شده به جا آورده شود روح انسان را از کلیه رذایل پاک نموده و به همه فضایل آراسته می‌نماید لذا امام صادق⁷ به حج‌گزاران سفارش می‌فرماید: «اذا اردت الحج فجرد قلبک لله تعالی من کل شاغلٍ و حجاب کل حاجب...»؛ هرگاه تصمیم به حج گرفتی دلت را از هر بازدارنده‌ای تنها برای خدا خالی ساز و از هر مانعی بپزداز...» و این بالاترین هدف حج است. با توجه به همین نکته به خوبی لزوم بررسی آثار اخلاقی حج روشن می‌گردد و به وضوح مشخص می‌گردد که حج و اخلاق دو مقوله جدا از یکدیگر نیستند بلکه در هم تنبیده و رابطه‌ای تنگاتنگ دارند.

2- اهمیت و فایده موضوع

امروزه بحث‌های اخلاقی و تربیتی از مهم‌ترین نیازهای هر جامعه‌ای است، رسیدن به سعادت و کامیابی واقعی بدون داشتن اخلاق الهی و زندگی سالم برای رشد و تکامل (روح انسان) امکان‌پذیر نیست. آنچه امروز ما به آن احتیاج داریم دانستن اهمیت سرمایه‌گذاری و

برنامه‌ریزی دقیق فرهنگی در این راستاست، حج به عنوان یک واجب الهی و از سویی یک برنامه فرهنگی بزرگ دارای پتانسیل عظیمی برای تربیت اخلاقی افرادی است که همه ساله عازم این سفر نورانی می‌گردند. اگر به حج با همه ابعادش همان طور که تعالیم ناب اسلامی فرموده‌اند عمل شود می‌تواند مکتبی انسان‌ساز باشد که دارای برکات فراوانی است آنچه ما در این رساله در پی آنیم شناسایی آثار اخلاقی فریضه حج است که چگونه مکتب عظیم اسلام با عمل واجبی همچون حج می‌تواند انسان کاملی بسازد که در بعد فردی و اجتماعی تأثیرگذار بوده و متخلق به اخلاق اسلامی باشد.

3- سابقه پژوهش

در باب حج و مسائل مرتبط با آن کتب و مقالات فراوانی به تقریر درآمده چرا که از منظرهای گوناگون می‌توان به این فریضه مهم پرداخت از منظر اقتصادی، سیاسی، اجتماعی، اخلاقی و... که در باب هر یک از این موارد زحمات فراوانی کشیده شده و تحقیقات گسترده و کتب کثیری به چاپ رسیده است از جمله این کتاب‌ها که مورد استفاده ما در نوشتن این رساله بوده است می‌توان به:

1- کتاب معراج السعاده ملامهدی نراقی

2- کتاب «من لا یحضره الفقیه» «ابن صدوق»

3- جامع السعادات

4- کتاب آداب سفر حج سید علی قاضی عسکر

5- صهبای حج آیت الله جوادی آملی

6- کتاب اسرار و معارف حج معاونت امور روحانیون

7- کتاب حج برنامه تکامل (آقای ضیاءآبادی)

8- فصلنامه‌های «میقات»

9- کتاب حج جناب آقای قرائتی

و بسیاری از کتب دیگر که در این جا مجال ذکر نام آنها نیست اشاره نمود که همه اینها

با بیانی شیوا به ابعاد اخلاقی و فقهی فریضه حج پرداخته‌اند.

اینک در این تحقیق نیز کوشش شده تا با نگاهی متفاوت به موضوع حج از سه منظر احکام، آداب و اسرار سفر حج در هر یک از مراحل سه‌گانه قبل و بعد و حین سفر پرداخته شود که منشور اخلاقی کاملی برای حجاج از ابتدا تا انتهای سفر باشد و آنها را به بعد اخلاقی احکام و اسرار و آداب این سفر پرجاذبه آگاه سازد.

4- سؤال اصلی پژوهش:

آثار اخلاقی فریضه حج چیست؟

5- سؤالات فرعی پژوهش

سؤالات زیر، زیرمجموعه‌های سؤال اصلی این پژوهش است:

نقش اخلاق قبل از سفر حج چیست؟

احکام، اسرار و آداب قبل از سفر حج چه چیزهایی هستند؟

نقش اخلاق در حین سفر حج چیست؟

احکام، اسرار و آداب در حین سفر حج چه چیزهایی هستند؟

نقش اخلاق بعد از سفر برای حاجی چه چیزهایی می‌باشد؟

6- فرضیه پژوهش:

از جمله مباحثی که در این رساله قصد پرداختن به آن را داریم نوع ارتباط اخلاق با فریضه حج است و چگونگی تأثیرپذیری عبادت حج از مسائل اخلاقی است. در نظام آفرینش بعضی از موجودات در ساختن خود اصلاً نقشی ندارند نظیر جامدات گروهی در به وجود آمدن خویش نقش دارند اما نقش‌شان ارادی و آگاهانه نیست مانند ترکیباتی که در تکامل نباتات مؤثر است مانند این که اگر بذری خوب باشد بستگی به شرایط داخلی خود بذری خوب بودن نوع بذری و... و هم عوامل محیطی مانند نور مناسب، خاک خوب و... دارد اما نقش آگاهانه داشتن در تکامل خود، ویژه انسانهاست که بر مبنای اعتقادات

دینی ما هر انسانی هر آنچه را خود کاشته درو می کند لذا سؤالی که اینجا پیش می آید اکنون که انسان در تکامل و ساختن خود نقش دارند خودسازی بر طبق کدام الگو و این سؤال به روشنی مشخص می نماید که برای دست یافتن به اصول اخلاقی و تکاملی هر انسانی نیازمند ایدئولوژی است در ایدئولوژی ما (اسلام) برای ساختن انسان موفق نیز راه کارهایی ارائه شده است که یاریگر انسان برای رسیدن به یک نقطه آرمانی که همان انسان کامل بودن است، باشد که ما به فراخور بحث در این رساله به فریضه حج اشاره می نماییم: بسیاری از احکام و مسائل حج نقش تنگاتنگی با خودسازی و اصلاح نفس دارد اصلاً حج یک برنامه کامل خودسازی است که نمونه هایی از این اخلاق عملی و برنامه خودسازی در واجبات و محرمات احرام دیده می شود که در سایه این امور به مسلمان می آموزد که انسانی قوی و نیرومند باشد که اراده اش بر همه خواست های دیگرش مسلط باشد مسلط بر شهوت، بر غضب، خودخواهی، آراستن ظاهری و... و یک دوره فشرده اخلاقی است لذا در این پژوهش با خواست خدا در پی آن هستیم که آثار اخلاقی حج را کاملاً بررسی نماییم که از آغاز تا پایان سفر اخلاق نمودی واضح دارد.

7- تعریف مفاهیم

الف) آثار:

آثار در لغت جمع «أثر» و «إثر» به معنی نشانه ها، علامات و در اصطلاح چیزهایی که از کسی به جا ماند، پِیها، دنباله ها به کار می رود.¹ (إِنَّا نَحْنُ نُحْيِي الْمَوْتَى وَ نَكْتُبُ مَا قَدَّمُوا وَ آثَارَهُمْ)² «ما مردگان را باز زنده می سازیم و کردار گذشته و آثار وجود آینده شان را در برنامه عمل آنها ثبت خواهیم کرد» و یا در دعای مأثوره از امام حسین 7 در روز عرفه آمده: «متی بعدت حتی تکون الآثار هی التی توصل الیک...»؛ ای خداوندگارم! مگر تو کی دور بودی که تا

1 - سید مصطفی حسینی مصطفی، معارف و معاریف، بی نا، تهران، 1369، ص 47.

2 - بس/12.

نشانه‌ها ما را به شناخت تو برسانند؟^۱

ب) اخلاق:

اخلاق در لغت جمع «خُلُق» یا «خُلُق» به معنی «سجیه»، «طبیعت»، «عادت» آمده است. (در مقابل «خُلُق» به معنای هیئت و صورت ظاهری که با چشم دیده می‌شود) گاهی نیز به فضایی که انسان کسب می‌کند گفته می‌شود، برخی صنعتی که در اثر تکرار در نفس انسان پدید آمده است را اخلاق گویند.^۲ «خُلُق» در اصطلاح به «صفتی» اطلاق شده که به صورت «ملکه» در آمده است، یعنی در عمق جان انسان نفوذ کرده که رفتار و افعال متناسب آن همواره بدون تأمل و تفکر، از انسان صادر می‌شود مثلاً وقتی صفت تواضع در شخصی به حد ملکه می‌رسد او همواره و در همه شرایط فردی متواضع است و قبل از آن که تواضع به خرج دهد، به حسابگری نمی‌پردازد.^۳

گاهی اخلاق را شامل «صفات و رفتارهایی می‌دانند که «ملکه» شده است.^۴ شهید مطهری معتقد است هر فعلی که از عاطفه و محبت انسانی سرچشمه می‌گیرد نمی‌تواند اخلاقی باشد بلکه آنچه در اخلاق مهم است اختیاری بودن فعل، غیر غریزی بودن و از روی آگاهی و اراده انجام دادن آن است.^۵

ج) فریضه:

در لغت به معنای واجب، لازم الاجراء و در اصطلاح آنچه خداوند بر بندگان واجب

1 - شیخ عباس قمی، *مفاتیح الجنان*، دعای عرفه امام حسن 7.

2 - محمد ادریس عبدالرئوف مریوی، *قاموس الادریس المریوی*، بی‌نا، مصر، بی‌تا، ص 186؛ احمد بن محمد بن علی فیومی، *مصباح المنیر*، مؤسسه دارالهجرة، قم، 1405ق، ص 180.

3 - محسن غرویان، *فلسفه اخلاق*، بیک جلال، قم، 1379، ص 24؛ ناصر مکارم شیرازی، *اخلاق در قرآن*، مؤسسه امام علی 7، قم، 1379، ج 1، ص 23.

4 - سید جلال الدین محمود، *امام خمینی و اندیشه‌های اخلاقی عرفانی (چکیده مقالات)*، مؤسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی، قم، بی‌تا، ص 44.

5 - مرتضی مطهری، *فلسفه اخلاق*، چاپ چهارم، بنیاد 15 خرداد، تهران، 1362، ص 23 تا 30.

نموده از نماز، روزه، زکات و حج و ...^۱.

قال رسول الله: امرنی ربی بمداراة الناس کما امرنی بآداء الفرائض^۲

د) حج در لغت و اصطلاح:

در لغت به معنی آهنگ، قصد، یعنی حرکت و جهت حرکت^۳ و در اصطلاح قصد انجام اعمال مخصوصی در ایامی مشخص در سرزمین مکه را گویند که با شرایطی واجب است.^۴

8- پیش فرض‌های پژوهش:

پیش فرض‌های بحث ما عبارت است:

پذیرش حج به عنوان یکی از فروع دین اسلام که بر هر مسلمان مکلفی با شرایطی واجب می‌گردد. دانستن احکام کامل حج و مباحث فقهی حج و شرایط صحت عمل از دیدگاه فقهی، آشنایی با علم اخلاق و حسن و قبح اخلاقی و این که چه چیزهایی فضیلت محسوب می‌گردد و چه چیزهایی رذیلت به شمار می‌آید.

9- اهداف پژوهش

هدف اصلی این پژوهش، شناختن آثار واقعی اخلاق در فریضه حج است و شیوه‌های آن برگرفته از آیات صریح قرآن کریم در اشاره به این عبادت و روایات و احادیث ائمه معصومین: در باب این سفر است که توصیه‌های فراوان به این مطلب داشته‌اند. بنابراین تحقیق حاضر تلاش می‌کند راهکاری که در خور استفاده امروزی و قابل تجربه برای زائرین این سفر نورانی باشد ارائه دهد که نتیجه آن پس از پایان دوران ایام حج بازگشت حاجی به فطرت پاک اولیه و تداوم این امر در زندگی او پس از پایان ایام حج باشد و در اصل نسخه‌ای باشد که به

1 - سید مصطفی دشتی، معارف و معاریف، بی‌نا، تهران، 1369، ج 8، ص 1.

2 - علامه محمدباقر مجلسی، بحارالانوار، انتشارات مؤسسه الوفائی، بیروت، 1403ق، ج 2، ص 69.

3 - سید مصطفی دشتی، معارف و معاریف، بی‌نا، تهران، 1369، ج 4، ص 43.

4 - عبدالله جوادی آملی، صهبای حج، چاپ نهم، انتشارات اسراء، قم، 1387، ص 78.

همراه فرد زائر از پیش از سفر تا مدت‌ها پس از سفر.

10- روش پژوهش

در این پژوهش به شیوه توصیفی تحلیلی سعی در توضیح موضوع می‌گردد.

11- روش گردآوری اطلاعات:

روش گردآوری اطلاعات به صورت تحقیق کتابخانه‌ای می‌باشد.

12- سازماندهی پژوهش

این پژوهش شامل یک مقدمه، سه فصل و یک نتیجه‌گیری است.

در مقدمه به مباحث کلی نظیر: تعریف تحقیق، هدف، فایده موضوع و پیشینه تحقیق و مبادی (تعاریف و مفاهیم کلی) تصویری بحث پرداخته می‌شود. در فصل اول در باب آثار اخلاقی قبل از شروع سفر حج بحث خواهد شد نظیر پاک نمودن مال حاجی، آمادگی روحی جهت سفر، حلالیت طلبیدن و... که این فصل شامل سه قسمت احکام، آداب و اسرار قبل از سفر است.

فصل دوم به نقش اخلاق در حین سفر حج اشاره می‌کند که در این فصل به بررسی آثار اخلاق بر 1- احکام 2- آداب 3- اسرار حج در طول سفر می‌پردازیم. به عنوان مثال یکی از مباحث در حین سفر حج بحث احرام است که احکام فقهی خاصی دارد، آداب و شرایط ویژه‌ای دارد و اسرار و معارف منحصر به فردی در این عبادت نهفته است که به ما به بررسی آثار اخلاقی این عبادت و... می‌پردازیم.

فصل سوم: بررسی آثار اخلاق پس از اتمام سفر حج و یا به دیگر سخن آنچه برای زائر حاجی پس از حج می‌ماند از این سفر نورانی همان مسائل اخلاقی و تمرین آراسته شدن به ملکات خوب اخلاقی و برطرف نمودن رذایل اخلاقی در این سفر روحانی است و لذا به اصطلاح در این فصل به بررسی آثار اخلاقی پس از بازگشت از سفر حج خواهیم پرداخت. خاتمه شامل: جمع‌بندی (نتیجه‌گیری - پیشنهادات عملی (مدیران - روحانیان) -

اما قبل از شروع بحث به فراخور بحث اشاره‌ای داریم به رابطه اخلاق و دین

13- رابطه دین و اخلاق:

رابطه دین و اخلاق یکی از موضوعاتی است که هم در فرهنگ اسلامی و هم در فرهنگ غرب از تاریخ بلندی برخوردار است. در جهان اسلام این بحث یکی از مهم‌ترین مسائلی بود که توجه متکلمان را به خود جلب کرد و به اختلافات کلامی دامن زد و در این باره متکلمان بر سر ماهیت حسن و قبح اخلاقی نزاع داشتند در این موضوع متکلمان اهل سنت به دو گروه تقسیم شدند و دو گرایش عمده در بین آنان شکل گرفت که بعدها به صورت ویژگی بارز و ممتاز دو مذهب کلامی شد. این دو رهیافت را می‌توان رهیافت اعتزالی و رهیافت اشعری نامید. معتزله بر این باور بودند که حسن و قبح اخلاقی، ذاتی و عقلی است. ذاتی بودن حسن و قبح اخلاقی به این معناست که پاره‌ای از افعال به خودی خود و با صرف نظر از اراده و حکم خداوند به خوبی یا بدی متصف می‌شوند و عقلی بودن آن به این معناست که عقل به خودی خود و با صرف نظر از وحی می‌تواند خوبی و بدی افعال را بشناسد و درک کند. از سوی دیگر اشاعره هر دو ادعای معتزله را نفی می‌کردند اینها بر این باور بودند که حسن و قبح اخلاقی، شرعی و نقلی است شرعی به این معناست که حسن و قبح اخلاقی تابع حکم و اراده خداوند است و با صرف نظر از حکم و اراده خداوند همه افعال از نظر اخلاقی یکسان هستند و نقلی بودن به این معناست که حسن و قبح اخلاقی را از طریق وحی و نقل می‌توان شناسایی کرد.¹

در غرب پیش از عصر نوزایی، مفاهیم اخلاقی با مفاهیم دینی یکی بودند و مذهب رایج در آنجا که مذهب مسیحیت بود بیشتر بر جنبه‌های اخلاقی تأکید داشت و دستورات اخلاقی را از کتاب مقدس استخراج و تبیین می‌نمودند، پس از این عصر که گرایش مذهبی ضعیف

1 - ابوالقاسم فنایی، دین در ترازوی اخلاق، چاپ اول، مؤسسه فرهنگی صراط، تهران، 1384، صص 21 تا 22.

می شد کم کم این فکر به وجود آمد که می توان اخلاق را جدای از دین مطرح کرد و به مرور زمان، این فکر قوت گرفت تا این که در قرن های اخیر، رسماً اخلاق منهای خدا را مطرح کردند.^۱

13-1. تعریف دین

دین یعنی هر آنچه که با رفتار و تکامل و سعادت انسان ارتباط پیدا می کند و منحصر به رابطه انسان با خدا نیست. دین تمام شئون زندگی انسان را در بر می گیرد.^۲

13-2. تعریف اخلاق

همانطور که گذشت^۳، اخلاق شامل صفاتی است که در انسان به صورت «ملکه» درآمده است. یعنی در عمق جان انسان نفوذ کرده که رفتار و افعال متناسب آن همواره بدون تأمل و تفکر از انسان صادر می شود. مثلاً وقتی صفت تواضع در شخص به حد ملکه می رسد و هموار و در همه شرایط فردی متواضع است و قبل از آن که تواضع به خرج دهد، به حسابگری نمی پردازد.^۴

13-3. بیان دیدگاه ها

بحث از گستره اخلاق دینی و رابطه بین دین و اخلاق را در سه دیدگاه کلی تبیین، اتحاد و تعامل مطرح کرده اند.

13-3-1. نظریه تباین

در دیدگاه تباین، دین و اخلاق دو مقوله متباین هستند و هر کدام دارای قلمرو خاصی بوده و هیچ ارتباط منطقی میان آنها وجود ندارد و اگر احیاناً مسائل دینی با مسائل اخلاق ارتباطی داشته باشند صرفاً رابطه عرضی و اتفاقی است نه منطقی. بسیاری از ملحدان از قبیل

1 - سید ماریه قریشی، *دین و اخلاق*، چاپ اول، بضعه الرسول، قم، 1381، ص 18.

2 - *فصلنامه قیاسات*، شماره 13، مؤسسه امام خمینی.

3 - بحث واژگان کلیدی.

4 - محسن غرویان، *فلسفه اخلاق*، ص 24.

«برتراند راسل» و «کای نلسون» اعلام می‌کنند که اخلاق نیازی به خدا ندارد.¹ برخی هم معتقدند که دین مانع اخلاق بوده و موجب زوال تدریجی آن می‌شود و گفته‌اند «وابستگی اخلاق به دین احتمالاً به نحو اخلاق می‌انجامد؛ زیرا با فرو ریختن باورهای دینی، اخلاق هم فرو می‌پاشد.»²

نیچه یکی از نمایندگان این طرز تفکر اعتقاد داشت تصور خدا دشمن زندگی است. از این رو «فرو ریختن ایمان به خدا راه را برای پرورش کامل نیروهای آفریننده انسان می‌گشاید. خدای مسیحی با امر و نهی‌هایش دیگر راه را بر ما نمی‌بندد و چشمان انسان دیگر به یک قلمرو دروغین زبرطبیعی، به جهان دیگر به جای این جهان دوخته نمی‌شود.»³ اعتقاد به تباین قلمرو دین و اخلاق مخصوص ملحدان و مخالفان دین نیست، بلکه برخی از مؤمنان و دین‌داران ایمان‌گرا مانند کی‌یر کگور، معتقدند که دست کم در برخی موارد میان دین و اخلاق تباین وجود دارد.

«کی‌یر کگور» بر این باور بود که اگر کسی در حوزه اخلاق بماند، نمی‌تواند پا به مرحله ایمان بگذارد، و «جهش ایمان» را انجام دهد، مثلاً اگر ابراهیم از حکم اخلاقی مبنی بر عدم جواز قتل فرزند پیروی می‌کرد، هیچ‌گاه توانایی ورود به عرصه ایمان را نداشت، ایمان دینی اطاعت کورکورانه و رهایی از بند عقل را می‌خواهد و اخلاق، هرچند متعالی باشد باز هم در بند مصلحت‌اندیشی‌های عقلانی است.⁴

13-3-2. نظریه اتحاد

دیدگاه اتحاد دومین دیدگاه کلی در باب ارتباط دین و اخلاق می‌باشد از نگاه مشهور اندیشمندان مسلمان، دین عبارت است از «مجموعه‌ای از عقاید، اخلاق و احکام که خداوند به

1 - لویی پریمان، *درآمدی بر فلسفه اخلاق*، مترجم شهرزاد ارشد نژاد، گیل، تهران، 1378، ص 268.

2 - جان هیک، *فلسفه دین*، ترجمه بهزاد سالکی، انتشارات المهدی، تهران، 1376، ص 80.

3 - فردریک کاپلستون، *تاریخ فلسفه*، جلال الدین مجتوبی، انتشارات علمی و فرهنگی وابسته به وزارت فرهنگ و آموزش عالی، بی‌تا، ص 393 تا 394.

4 - Morality and Religion: www.Barttey III, chapter 3, p 35-48.

منظور هدایت مردمان و تأمین سعادت دنیوی و اخروی آنان به پیامبران وحی نموده است.» بنابراین قلمرو اخلاق جدای از قلمرو دین نیست. بلکه جزیی از مجموعه گسترده دین به حساب می‌آید. اگر دین را به درختی تشبیه کنیم، عقاید همان ریشه‌های دین است؛ اخلاق تنه آن را تشکیل می‌دهد و احکام شاخ و برگ آن را می‌سازد. روشن است که رابطه تنه و درخت با خود درخت رابطه دو چیز مستقل و متباین نیست، تنه درخت جزیی از کل درخت به حساب می‌آید.¹

13-3-3. نظریه تعامل

دیدگاه سوم این است که هر کدام از دین و اخلاق دارای هویتی مستقل هستند. اما در عین حال با هم در تعاملند و نوعی رابطه منطقی میان آن‌ها وجود دارد؛ از قبیل رابطه علیت و معلولیت تأثیر و تأثر یا فعل و انفعال. پذیرش برخی از گزاره‌های دینی متوقف بر پذیرش برخی از مفاهیم و قضایای اخلاقی است و تعریف برخی مفاهیم اخلاقی و تصدیق پاره‌ای از گزاره‌های اخلاقی و علم به بسیاری از جزئیات احکام اخلاقی، همگی متوقف بر دین و گزاره‌های دینی هستند. همه کسانی که نیازمندی دین به اخلاق را برمی‌شمارند و تمامی افرادی که بر وابستگی‌های اخلاق به دین انگشت تأکید می‌گذارند، به گونه‌ای قائل به نظریه تعامل دین و اخلاق هستند.²

علامه طباطبایی در «تفسیر المیزان»، «اخلاق» را این گونه معرفی می‌کند:

«علم اخلاق فنی است که پیرامون ملکات نفسانی بحث می‌کند. ملکاتی که مربوط به قوای نباتی، حیوانی و انسانی فرد است. با این فرض بحث می‌کند که فضایل را از رذایل جدا سازد و معلوم کند کدام عمل از فضایل و ملکات خوب است و مایه کمال انسان می‌باشد و کدام یک رذیلت است و مایه نقص او. تا انسان پس از شناسایی آنها به فضایل آراسته و از رذایل دوری گزیند (مطابق مقتضا و فطرت درونی) موجب ستایش جمیل در اجتماع انسانی

1 - محمدتقی مصباح یزدی، *قیاسات*، مؤسسه امام خمینی، قم، ش 13، ص 32.

2 - احمد نراقی و ابراهیم سلطانی، *عقل و اعتقاد دینی*، انتشارات طرح نو، تهران، 1388، ص 162.

شود و سعادت علمی و عملی خود را به کمال برساند.^۱

13-4. تفاوت اخلاق و آداب

تفاوت اخلاق و آداب در این است که آداب هیأت زیبا و پسندیده کار است که طبع و سلیقه آن را شایسته می‌داند و مشروعیت آن دینی یا عقلی است. مثل دیدار دوستان، احترام به بزرگان و... و به عبارت دیگر عبارت است از ظرافت عمل.^۲ آداب در اقوام مختلف تفاوت دارد و بیشتر به رسم و رسومات یک جامعه گفته می‌شود که از یک نسل به نسل دیگر منتقل می‌شود. مثل خم شدن برای احترام یا کلاه برداشتن برای سلام.^۳ در صورتی که منظور ما از اخلاق، آن عمل ارزشی است که خیر و فضیلت یا رذیلت را تحقق می‌بخشد و کمال انسانی را هموار می‌سازد یا موجب نقص در نفس می‌شود و همواره در همه جا ثابت است.

1 - محمدحسین طباطبایی، *المیزان فی تفسیر القرآن*، چاپ پنجم، دفتر انتشارات اسلامی وابسته به جامعه مدرسین حوزه علمیه قم، قم، 1417ق، ج 1، صص 370 و 371.

2 - همان، ج 6، ص 256.

3 - علی سعیدی، *بررسی وظایف اخلاقی اعضا و جوارح*، پایان‌نامه، دانشگاه آزاد اسلامی، واحد تهران مرکزی، 1383، ص 30.

فصل اول:

آثار اخلاق قبل از سفر حج

مقدمه

فریضه حج از جمله عباداتی است که دارای گستردگی فراوانی است و شاید بتوان گفت باشکوه‌ترین و کامل‌ترین فریضه از حیث احکام و آداب و اسرار، مبحث حج است. لذا در تحقیق کنونی سعی می‌کنیم شبندی از قطرات فراوان اوامر الهی در این فریضه زیبا را بیان کنیم. باشد که با این مطلب اندک حق کوچکی از این فریضه بزرگ را ادا نماییم. مسلماً هر انسانی برای رفتن به سفر نیازمند توشه‌هایی است تا سفری بهتر و با آرامش بیشتر داشته باشد پرواضح است در سفر معنوی مانند حج انسان نیازمند بهترین توشه‌هاست تا هم آرامش و آسایش بیشتری داشته باشد و هم معنویت و روحانیت این سفر را بهتر درک نماید. لذا بر مسافر است که قبل از سفر خود را مهیا نماید و آمادگی‌های لازم را کسب کند در این فصل ما به احکام، آداب و اسرار قبل از سفر از منظر اخلاقی خواهیم پرداخت.

گفتار اول: احکام

1- اخلاص در نیت

اولین مسأله‌ای که در هر حکم عبادی به چشم می‌خورد بحث نیت است که اگر صحیح باشد ملاک قبولی عمل است. شکی نیست که حج کلاس فشرده‌ای از تمارین ناب آراسته شدن به فضایل و ترک رذایل اخلاقی است و این ممارست‌ها از آن زمان که حاجی عزم رفتن به حج را می‌نماید آغاز می‌گردد و از جمله احکامی که قبل از سفر حج برای حاجی معین شده «خالص نمودن نیت» است. چنان که از امام صادق 7 بیان شده: «إذا أردت الحج فجرد قلبك لله تعالى من كل شاغل»¹. زائر بیت الله باید پیش از هر کاری به آماده‌سازی قلب و اصلاح نیت بپردازد اگرچه در گذشته نیت‌های دیگری داشته و هواهای دیگری در سر پرورانده، اما اکنون همه را به فراموشی بسپارد، آنچنان خدا را یاد کند که این عمل فقط برای نیل به رضای او باشد چرا که قصد و نیت در هر عملی، روح و ملاک و ارزش و اعتبار آن را شامل می‌شود.

پیامبر خدا 6 فرمودند: «انما الاعمال بالنيات»².

ارزش همه اعمال انسان وابسته به نیت و اهدافی است که مد نظر دارد. پس این حکم در نگاه اول شاید به نظر برسد یکی از احکام عبادی در فریضه حج است اما با کمی تأمل و ژرف‌نگری به عمق اخلاقی بودنش پی می‌بریم چرا که در پس پرده حکم به خالص نمودن نیت دستور به تمرین اخلاق و اخلاص و صداقت داشتن می‌دهد که حاجی در حجاجش، غیر خدا را دخالت ندهد و حرکت و اقدامش تنها برای خدا باشد و هیچ غرضی از اغراض دنیایی را در آن داخل نکند و انگیزه‌ای جز امتثال امر الهی نداشته باشد و نهایت احتیاط را بکند که در خفایای

1 - امام ششم، جعفر بن محمد 7، *مصباح الشریعه و مفتاح الحقیقه*، ترجمه حسن مصطفوی، چاپ دوم، انتشارات قلم، تهران، 1363، ص 47، باب 21.

2 - احمد بن احمد بن حنبل، *کنز العمال فی سنن الاقوال و الافعال*، حاشیه علی بن حسام الدین متقی، چاپ سوم، دار صادر، بیروت، بی تا، ج 72، ص 154؛ مسلم بن الحجاج النیشابوری، *صحیح مسلم*، چاپ اول، دارالفکر، بیروت، بی تا، ج 6، ص 46.

دلش نیت دیگری راه نیابد.¹ حقیقت نیت، همان قرب و نزدیکی بنده به ساحت قدس الهی است که بدون انبعاث روح و سیر ملکوتی آن، حاصل نمی‌شود و حج‌گزار و معتمر باید متخلق به اخلاق الهی شود و از هدف غایی خود در زندگی - که نیل به رضا و لقای خداوند است - غافل نباشد و تنها به قصد فرمان‌برداری امر خالق یکتا به این میدان وارد شود که چنین نیتی او را از اسارت به آزادی و از محدود بودن به بی‌نهایت و از باطل به حق رهنمون می‌شود و هر کس با اندک تأمل در حال خود، پی به صلاح و فساد نیت خویش می‌برد.

(بَلِ الْإِنْسَانُ عَلَىٰ نَفْسِهِ بَصِيرَةٌ وَلَوْ أَلْقَىٰ مَعَاذِيرَهُ)؛

«بلکه انسان بر نفس خویش بیناست هرچند دست به عذر تراشی بزند.»²

حج‌گزار آنگاه که قصد و نیت خود را خالص کرد و متوجه حضرت باری تعالی شد می‌تواند قدم در وادی شوق و محبت الهی بگذارد و لقای او را آرزو کند و خود را آماده حضور نماید. از رهگذر نیت است که اعمال آدمی سنجش و ارزیابی می‌شود و معیار پاداش و کیفر انسان‌ها در روز قیامت، نیت سالم و خدایی است و این آغاز راه است برای سالکی که پا در عرصه سفری عاشقانه نهاده است:

گاه آن آمد که با مردان سوی میدان شویم

یک ره از ایوان برون آییم و بر کیوان شویم

راه بگذاریم و قصد حضرت عالی کنیم

خانه پردازیم و سوی خانه یزدان شویم

طبل جانبازی فروکوبیم در میدان دل

بی‌زن و فرزند و بی‌خان و سروسامان شویم

ملحدان گر جادوی فرعونیان حاضر کنند

ما به تکبیری، عصای موسی عمران شویم

حسرت آن روز چون بر دل همی صورت کنیم

1 - احمد بن مهدی نراقی، معراج السعاده، کتابفروشی اسلامیه، تهران، سال 1380، ص 854.

2 - قیامت، 14-15.

آه اگر در منزلی، صید گورستان شویم
 رو که هر تیری که از میدان حکم آید به ما
 هدیه جان سازیم آن گه سوی آن پیکان شویم
 چون بدو باقی شدیم از بود خود فانی شویم
 چون بدو دانا شویم آنگه ز خود نادان شویم^۱

2- توبه:

دومین امری را که به عنوان یکی از احکام قبل سفر به حاجی سالک در متون اخلاقی و روایات تأکید می‌کنند بحث توبه است که از نظر احکام فقهی شرایط ویژه‌ای دارد که ما در این مجال به آن نمی‌پردازیم. توبه در اصطلاح یعنی بازگشت به سوی خدا در آنچه که انسان را به غیر خدا مشغول ساخته است. حاجی قبل از سفر حج باید خود را پاک کند و مهیای سفری با دل و جان باصفا و عاری از گناه شود.

«...ثم اغسل بماء التَّوْبَةِ الْخَالِصَةِ مِنَ الذَّنُوبِ...»^۲.

«...سپس با آب توبه خالص گناهانت را بشوی...».

از جمله نشانه‌های خودسازی برای زائر حرم امن الهی، توبه و استغفار پیش از سفر است. چنان که امام رضا 7 می‌فرمایند: «إِذَا أَرَدْتَ الْخُرُوجَ إِلَى الْحَجِّ عَلَيْكَ بِكَثْرَةِ الْإِسْتِغْفَارِ وَالتَّسْبِيحِ وَالتَّهْلِيلِ وَالتَّكْبِيرِ...»^۳؛ «هر گاه اراده حج نمودی نخست بیشتر به استغفار از گناه و ذکرها پرداز» چرا که توبه نهی است که انسان پلیدی‌ها و خبائثش را که روح انسان به آن آلوده شده در آن شستشو می‌دهد و دل‌ها را پاک می‌گرداند و برای عازم شدن به چنین سفر نورانی باید ضمیر و جان خویش را نورانی ساخت تا عکس رخ یار در جان زائر منعکس شود و جلوه‌نمایی کند چنان که مولای متقیان امیر مؤمنان علی 7 می‌فرماید:

«كَيْفَ يَجْرَدُ لَذَّةَ الْعِبَادَةِ مَنْ لَا يَصُومُ عَنِ الْهَوَى»

1 - محمد بن آدم سنایی، چاپ سوم، کانون پرورش فکری کودکان و نوجوانان، تهران، 1377.

2 - مصباح الشریعه، همان، ص 142.

3 - شیخ صدوق، امالی صدوق، ج 1، ص 442.

«کسی که از هوای نفس خودداری و امساک نوزد چگونه لذت عبادت را

دریابد؟»^۱

عراقی می گوید:

به طواف کعبه رفتم به حرم رهم ندادند

که تو در برون چه کردی که درون خانه آیی؟!^۲

از جمله شرایط مهم قبولی توبه، اداء حقوق دیگران است و بری نمودن ذمه خویش از هر نیتی است. آری حاجی باید آنچه از حقوق دیگران که در نزد اوست را ادا نماید و دفتر اعمالش را عاری از هر گونه حق الله، حق النفس و حق الناس نماید.

3- صدقه دادن:

چگونگی دادن صدقه و این که چه کسانی مستحق دریافت صدقه هستند و به چه کسانی صدقه نمی رسد از مسائل فقهی است که فقها بر روی آن بحث نموده اند و احکامی نیز بر آن جاری است. اما در بعد اخلاقی کمک به مستمندان و صدقات مستحبی در همه حال به ویژه سفر که در روایات بدان توصیه شده و آن را عامل دفع بلاها و خطرها دانسته اند نیز مورد عنایت قرار گرفته، بنابراین زائر هنگام عزیمت، چیزی را به عنوان صدقه اختصاص دهد، اگر نیازمندی در اطرافش هستند از دادن صدقه به آنان کوتاهی نکند و روایت است که از امام صادق 7 سؤال شده آیا در روزهایی مانند چهارشنبه مسافرت کراهت دارد؟ حضرت در پاسخ فرمود:

«افتح سفرک بالصدقه و اقرأ آية الكرسي اذا بدا لك»؛

«سفرت را با صدقه آغاز کن و (برای رفع نگرانی خود) آیه الكرسي

بخوان».^۳

البته در دادن صدقه به این نکته هم باید توجه کرد گرچه صدقه گیرنده، فرد فقیر و مسکین

1 - عبدالواحد بن محمد آمدی، علی بن ابیطالب 7، امام اول، مصطفی درایتی، انتشارات مکتب الاعلام الاسلامی، قم، بی تا، ص 199.

2 - دیوان عراقی، ص 462.

3 - محمد بن حسن حر عاملی، وسائل الشیعه، چاپ نهم، مؤسسه النشر اسلامی، قم، 1414ق، ج 8، ص 273.

است، لیکن گیرنده اصلی خداوند است، و در نتیجه صدقه دهنده با خدا معامله کرده و چند برابر در دنیا و آخرت پاداش می گیرد.¹

4- حلالیت طلبیدن از دیگران:

انجام این دستورالعمل می تواند ثمرات و برکات فراوانی داشته باشد؛ یکی از این برکات، زدودن تیرگی ها و کدورت ها از دل انسانهاست.

افراد بشر به دلیل زندگی در جامعه، در زندگی شخصی و اجتماعی خود، گرفتار تضادها و مشکلاتی می شوند که در نتیجه رنجش و نارضایتی دیگران را به دنبال دارد، همسر، فرزندان، برادران و خواهران، همسایگان، همکاران، مردم کوچه و بازار...

اگر به یکی از این ها ظلمی روا داشته، غیبتی کرده، حقوقی از آنان ضایع نموده، رابطه تلخ و تندی با آنان داشته، ناسزا و دشنامی به آنها داده و... لازم است پیش از سفر به عنوان خداحافظی نزد آنان رفته و از آنان حلالیت بطلبد.

توجه به این نکته مهم ضروری است که در بسیاری اوقات، شیطان مانع ایجاد کرده، انسان را وسوسه می کند که اگر نزد دیگران برود و طلب حلالیت نماید، ممکن است سبب حقارت و کوچکی او شود و متأسفانه همین وسوسه های شیطانی، انسان را از دستیابی به یک نعمت بزرگ محروم می سازد.

خود شکنی و پرهیز از کبر و غرور، زمینه پاکی از گناه و آمرزش را فراهم می آورد، اگر زائر خودشکنی را پیش از سفر آغاز نکند، بهره لازم را نخواهد برد.

بنابراین به لحاظ اخلاقی بر زائر لازم است از اقوام و دوستان و همکاران خود حلالیت بطلبد و سپس عازم دیار نور شود.

5) تأمین مخارج خانواده (توجه به افراد تحت تکفل در دوران سفر):

از جمله شرایط استطاعت مالی برای حاجی این است که علاوه بر هزینه سفر، بتواند زندگی افراد تحت تکفل خود را تأمین نماید و بعد از مراجعت نیز دچار فقر و تنگدستی نگردد.

لذا امام صادق (ع) در پاسخ سؤال کننده ای که مراد از «سبیل» در آیه شریفه (وَلِلَّهِ عَلَى

1 - سید علی قاضی عسکر، *آداب سفر حج*، چاپ نهم، نشر مشعر، قم، 1385، ص 32.

النَّاسِ حَجُّ الْبَيْتِ مَنْ اسْتَطَاعَ إِلَيْهِ سَبِيلًا (آل عمران/97) را پرسیده فرمود:

«... السعه في المال اذا كان يحج ببعض و يبقى بعضاً لقوت عياله»¹

«سعت در مال، به اندازه‌ای که با بخشی از آن حج انجام دهد و بخشی را

برای خوراک خانواده‌اش باقی بگذارد»

مرحوم صاحب جواهر(ره) نیز چهارمین شرط از شرایط استطاعت را، داشتن امکانات مالی

به اندازه نیازهای سفر و تأمین نیازمندی‌های خانواده دانسته، می‌گوید:

«فلو قصر ماله عن ذلك لم يجب عليه الحج بلا خلاف أجده، بل ربما ظهر

من بعضهم الإجماع عليه، للأصل و عدم تحقق الاستطاعته بدون»²

«پس اگر کسی مالی که دارد، کمتر از آن است که بتواند هزینه افراد

تحت تکفل خود را پردازد، حج بر او واجب نیست، قول خلافی نیز من

در آن نیافتم، بلکه از اظهارات برخی از فقها اجماع بر این مطلب فهمیده

می‌شود، به مقتضای اصل، و تحقق نیافتن استطاعت بدون داشتن آن.»

لذا زائر باید به نحوی عمل کند و توشه‌ای برای عائله‌اش به جا بگذارد که در نبود او به

آنها سخت نگذرد و این دوران را یکی از شیرین‌ترین لحظه‌های زندگی خود به حساب آورند.

6) وصیت نمودن:

وصیت در همه حال از سنت‌های دینی و به ویژه پیش از سفر و به خصوص قبل از

عزیمت به حج، امر بسیار مطلوب و پسندیده و به سزایی است که در آیات و روایات نیز بر آن

تأکید و سفارش شده است و در زمره احکام قبل از سفر حج است.

آیات و روایات زیادی درباره وصیت و تأکید آن وارد شده از جمله آیاتی که در قرآن مجید

آمده این است خدای متعال در سوره بقره می‌فرماید:

(كُتِبَ عَلَيْكُمْ إِذَا حَضَرَ أَحَدَكُمُ الْمَوْتُ إِنْ تَرَكَ خَيْرًا الْوَصِيَّةَ لِلْوَالِدَيْنِ وَالْأَقْرَبِينَ

بِالْمَعْرُوفِ حَقًّا عَلَى الْمُتَّقِينَ)³

1 - وسائل الشیعه، ج 11، ص 37، ح 14181.

2 - جواهر الکلام، ج 17، ص 273.

3 - بقره/180.

«دستور داده شد که چون مرگ یکی از شما فرارسید، اگر دارای متاع دنیاست به طور نیکو و با عدالت برای پدر و مادر و خویشان وصیت کند و این کار سزاوار مقام پرهیزکاران است».

لذا با توجه به آیه بالا مشاهده می‌کنیم که در اسلام به امر وصیت تأکید شده و شاید از این منظر وصیت جزء احکام عبادی حج برای حاجی محسوب می‌گردد که سفر معنوی است و چه بسا حاجی که از خانه و زندگی خود دل‌کنده و آهنگ سفر نموده اجل به او مهلت بازگشت ندهد و هم این که در این زمان حاجی با عدالت به تقسیم ماترک خویش بپردازد و دیون خویش را که نتوانسته ادا نماید ورثه را موظف به ادایش نماید چرا که در اسلام به ادای دیون و همچنین عدالت در وصیت کردن نیز بسیار سفارش شده. داستان زیر نشان دهنده این مطلب است:

به رسول خدا⁶ خبر رسید که مردی از انصار چند نفر غلام و کنیز خریده و به هنگام مرگش همه را آزاد کرده (یعنی برای ورثه چیزی باقی نگذاشته) در صورتی که چند بچه صغیر دارد و آنها نان یک شب را هم ندارند! آن حضرت فرمود با او چه کردید؟ گفتند به خاک سپردیم. حضرت فرمود: اگر من مطلع شده بودم او را در قبرستان مسلمان‌ها دفن نمی‌کردم از جهت این که بچه‌های خود را این چنین به گدایی انداخته است.¹

پس با توجه به مطالب فوق به اهمیت وصیت در همه حالات برای فرد مسلمان به ویژه زائر بیت الله الحرام به خوبی واقف می‌گردیم. نتیجه آن که در لوای متخلق شدن به اخلاق اسلامی حاجی بسیار راحت‌تر می‌تواند آداب قبل از سفر و در حین و بعد سفر را به جا آورد چرا که کسی که متخلق به اخلاق اسلامی شد رعایت آداب برایش بسیار آسان است.

آنچه در بالا بیان شد خود یک دوره فشرده اخلاق در لوای عمل به احکام پیش از سفر حج برای آمادگی روحی حاجی است.

1 - ناصر مکارم شیرازی، تفسیر نمونه، چاپ دوم، انتشارات دارالکتب الاسلامیه، تهران، [بی‌تا]، ج 1، ص 620.

گفتار دوم: آداب

مقدمه:

همان طور که بیان کردیم سفر معنوی حج علاوه بر این که احکام و مسائل فقهی خاصی دارد دارای آداب و شرایط ویژه‌ای نیز هست چنانکه این آداب از همان ابتدای زمانی که حاجی هنوز راهی این سفر نشده شروع می‌گردد و تا زمانی که از سفر برمی‌گردد همراه اوست. در باب آداب قبل از سفر از جمله مواردی که به زائر سالک توصیه شده است:

1- اتخاذ رفیق مناسب:

همان اندازه که در این سفر حاجی باید مواظب باشد که مشغله و اسباب دل‌مشغولی برای خود به وجود نیاورد که او را از یاد خدا و انگیزه این سفر بازدارد و به بیهودگی و باطل‌گذرانی وادارش کند به همان مقدار و بیشتر باید موجبات تذکر و اسباب یادآوری خدا و توجه به اسرار حج و ایجاد حالات خوش روحی را فراهم سازد و در راه رسیدن به این امر، باید به جدّ تلاش کند که در این سفر رفیق و همدمی را برگزیند که رفتار و گفتار و حالات معنوی او از عارض شدن حال غفلت و بطالت برای حاجی جلوگیری نماید.

از رفاقت و همسفر شدن با افراد بطلّ و خوشگذران که حتی در این سفر روحانی هم نمی‌توانند از بذله‌گویی‌ها و خوشگذرانی‌های همیشگی خود دست بردارند شدیداً پرهیزد که این سفر غیر سفرهای دیگر است و مقصد، فوق مقاصد عادی بشر است، هدف بی‌نهایت گرانمایه و از دست دادنش موجب زیان غیر قابل جبران است.¹ لذا چنین است که در روایات معصومین: تأکید فراوانی به انتخاب مصاحب و همسفر خوب در طی راه شده است از جمله ابن عباس می‌گوید: از رسول خدا⁶ پرسیدند بهترین هم‌نشین‌ها کیانند؟ حضرت در پاسخ فرمود: «کسی که دیدارش شما را به یاد خدا بیاندازد، گفتارش بر علم و دانش‌تان بیفزاید و عملش شما را به آخرت راغب گرداند:

1 - آیت الله محمد ضیاءآبادی، حج برنامه تکامل، چاپ سوم، دارالکتب الاسلامیه، تهران، 1353، ص 94.

«من يذكركم الله رؤيته، و يزيد في عملكم منطقه و يرغبكم في الآخرة عمله»¹
 آری! همسفر در سرنوشت زائر تأثیر فراوان دارد اگر شایسته و صالح باشد ره آورد معنوی حج را افزون می‌سازد و در کنار او اخلاق زائر متحول می‌شود و بهتر موفق به انجام تکالیف خویش می‌گردد و از اوقات محدود و گرانبهای سفر حج نهایت استفاده را می‌برد و صفحه‌ای زیبا از عملی مقبول در کارنامه اعمال خود به ثبت می‌رساند.

2- حسن خلق

«وَأَحْسِنِ الصُّحْبَةَ»؛ «نیکو مصاحبت کن»².

اخلاق خوب و خوش‌رویی در همه جا و همه کس نیکوست، اما در سفر حج و با همسفران حج به مراتب نیکوتر است. زیرا سفر، سفر به سوی خداست و همگی میهمانان خدا هستند اکرام مهمان، اکرام میزبان است.

امام صادق⁷ به نقل از رسول خدا⁶ فرمود: «سه چیز پایه‌های دوستی فرد با برادر دینی خود را محکم می‌کند 1- همیشه با خوش‌رویی با او برخورد کند. 2- در مجلس هر گاه به سوی او آمد، برایش جا باز کند و او را در کنار خود بنشانند. 3- او را به هر نامی که خودش دوست دارد صدا بزند»³.

ابن اعثم کوفی یکی از شعرای شیعه در شعر زیبایی در باب اخلاق سفر می‌گوید:

وليحسن الانسان في حال السفر اخلاق زيادة على الحضر
 وليكثر المزح مع الصحب اذا لم يسخط الله و لم يجلب أذى⁴

1 - محمد بن حسن حر عاملی، همان کتاب، ج 8، ص 412.

2 - مولی محسن فیض کاشانی، *المحجة البيضاء في تهذيب الاحياء*، چاپ دوم، انتشارات جامعه مدرسین حوزه علمیه، دفتر انتشارات اسلامی، قم، 1361، ج 3، ص 290.

3 - محمد کلینی و باقر بن محمدتقی، مترجم محمدباقر کمره‌ای، چاپ سوم، انتشارات اسوه، تهران، 1372، ج 1، ص 643.

4 - محمدباقر بن محمدتقی مجلسی، شیخ عباس قمی، *سفينة البحار و مدینه الحكم و الآثار من تطبيق النصوص الواردة فيها على بحار الانوار*، انتشارات منطقه الاوقاف و الامور الخيرية، دارالاسوه للطباعة و النشر، تهران، 1373=1414ش؛ محمدتقی رهبر، *اخلاق و آداب در حج و زیارت*، چاپ یازدهم، نشر مشعر، قم، 1388، ص 71.

«انسان باید در سفر اخلاق خود را بیش از وطن نیکو گرداند. و با همسفران بسیار مزاح کند، به گونه‌ای که خدا را خشمگین نسازد و کسی را نیازارد.

لذا نرم‌خویی، پرهیز از سخنان زشت و ناروا، درشتی نکردن در گفتار، فرو خوردن خشم و عصبانیت و کلام مؤدبانه و حتی تحمل اذیت و آزار دیگران، از جلوه‌های اخلاق خوش و نشانه‌های حج‌گزار عارف است.

از دیدگاه مرحوم نراقی نیز حج‌گزار باید با رفقا و اهل سفر خویش، خوش اخلاقی کند و گشاده‌رو و شیرین‌کلام باشد و از کج خلقی و درشت‌گویی، جداً اجتناب نماید و فحش نگوید و سخن لغو از او سر نزد و با کسی جدال و خصومت نکند؛ چنان که حضرت رسول 6 حج مبرور را حجی می‌داند که در آن خوش‌کلامی باشد.¹

جالب‌تر این که حتی در برخی روایات ما را به کارهایی سفارش کرده است. که اخلاق خوب و رفتارهای شایسته را در انسان تقویت می‌کند مثلاً در روایتی از پیامبر 6 می‌خوانیم که: «أَكْثَرُ النَّبَسِ فِي وَجْهِهِمْ»؛ «تبسم (و لبخند) خود در برابر آنان را زیاد کن».²

شیخ اجل سعدی نیز در بوستان خویش چنین می‌سراید:

یکی خوب‌کردار خوش‌خوی بود	که بدسیرتان را نکوگوی بود
به خوابش کسی دید چون درگذشت	که باری حکایت کن از سرگذشت
دهانی به خنده چو گل باز کرد	چو بلبل به صوتی خوش آغاز کرد
که بر من نکردند سختی بسی	که من سخت نگرفتمی با کسی ³

(3) اصلاح دارایی

یکی دیگر از وظایف زائر پیش از عزیمت به حج بحث اصلاح دارایی و رسیدگی به حقوق

1 - محمد بن ابی‌ذر نراقی، *جامع السعادات*، مترجم محمد کلانتر، محمدرضا مظفر، چاپ دوم، جامعة النجف الدینیة، نجف اشرف، 1383ق، ج 3، ص 389.

2 - محمد بن حسن حر عاملی، همان کتاب، ج 8، ص 324.

3 - مصلح الدین بن عبدالله سعدی، *بوستان سعدی*، گردآوری محمدعلی فروعی، چاپ پنجم، انتشارات ققنوس، تهران، 1375، باب چهارم، ص 232.

شرعی در رابطه با خدا و مردم است (هرچند که این وظیفه مختص ایام حج نیست و در همه عمر بر مسلمان واجب است). در روایت معصومین: از پاکیزه کردن مال به عنوان نماد شرافت و مروت یاد شده امیرالمؤمنین علی 7 خطاب به فرزندش امام حسن 7 می فرماید: «سأله علی 7: یا بُنِیَّ مَا المَرُوءَةُ، قال: العِفافُ و إصلاحُ المال»؛ «پسرم مروت چیست؟ ایشان در پاسخ می فرماید: عفت و پاکدامنی و اصلاح دارایی».

همچنین در روایت دیگری آمده که معاویه از امام حسن 7 همین پرسش را مطرح کرد و امام 7 در پاسخ فرمود: «قال: شُحُّ الرجلِ علی دینهِ و اصلاح مالهِ و قیامه بحقوقه»؛ «مروت این است که آدمی نسبت به دین خود جدی باشد و در اصلاح مال خود بکوشد و به ادای حقوق قیام کند».

حج و عمره و هیچ عبادت دیگری با مال حرام یا مشتبه به حرام، پذیرفته نیست و اصولاً سزاوار نیست که مال و دارایی مسلمان به حرام آلوده باشد و موظف است دست کم سالی یک بار مسائل مالی و حقوقی خود را روشن سازد و اگر مدیون است در پرداخت آن مسامحه نکند. بنابراین زائر اگر تاکنون به وجوهات شرعی پایبند نبوده، اکنون که عزم حج و زیارت دارد، باید به فقیه و عالمی رجوع کند و وضعیت مالی خود را، از آغاز اشتغال به کسب و درآمد، در میان بگذارد و اگر خمس و زکات، نذورات یا صدقات بر ذمه دارد، در پرداخت آن اهتمام ورزد تا حج و عمره اش صحیح باشد و اگر تعهدی در پرداخت نمود، خود را در انجام آن ملزم و مدیون بداند.

در توقیع شریف حضرت مهدی + آمده است:

«لعنة الله و الملائكة و الناس أجمعین علی من أكل من مالنا درهما حراماً»^۳

«لعنت خدا و فرشتگان و همه مردم بر کسی باد که درهمی از مال ما را به

حرام بخورد.»

در روایات اهل بیت: بر این مطلب به صراحت تأکید شده که: حج زمانی پاسخی واقعی به

1 - محمد بن حسن حر عاملی، همان کتاب، ج 8، ص 319.

2 - همان، ص 319.

3 - احمد بن علی طبرسی، الاحتجاج، چاپ دوم، کتابفروشی مرتضوی، تهران، [بی تا]، ص 480.

4- آموختن مناسک حج

از جمله مواردی که قبل از سفر حج شایسته است حاجی به دنبال آن باشد اهتمام به یادگیری مناسک حج است.

رسول الله (ص) می فرماید:

«تعلموا مناسککم، فانها من دینکم»^۱

مناسک خود را بیاموزید، که جزو دین شماست.

«زراره: قلت لأبی عبدالله (ع): جعلنی الله فداک، اسالک فی الحج منه اربعین عاما فتفتینی! فقال: یا زرارہ، بیت یحج قبل آدم (ع) بألفی عام، ترید أن تفنی مسائله فی اربعین عاما؟!»^۲

زراره: به امام صادق (ع) عرض کردم: فدایت شوم! چهل سال است که درباره حج از تو می پرسم و به من فتوا می دهی!

فرمود: ای زرارہ! خانه ای که از دو هزار سال پیش از آدم (ع)، حج و زیارت می شد می خواهی مسائل آن در چهل سال تمام شود؟

«الامام الصادق (ع): انما لیبی النبی (ص) علی البیداء لأن الناس لم یکنوا یعرفون التلبیة، فأحب أن یعلمهم کیف التلبیة.»^۳

«به نقل از امام صادق (ع): که فرمودند: پیامبر (ص) از اینرو در صحرا (بیداء) «لبیک» گفت، چون که مردم لبیک گویی را نمی دانستند، دوست داشت که چگونگی لبیک گویی و احرام را به آنان بیاموزد.»

«لشیخ الصدوق: روی هم أبی حنیفة النعمان بن ثابت إنه قال: لو لا جعفر بن محمد ما علم الناس مناسک حجهم.»^۴

«شیخ صدوق از ابوحنیفه، نعمان بن ثابت نقل شده که گفت: اگر جعفر بن محمد

1 - کنز العمال، ج 5، ص 24، ح 11887.

2 - الفرودس، ج 2، ص 56، ح 2322.

3 - کنز العمال، ج 7، ص 91، ح 18111.

4 - بحار الانوار، ج 28، ص 95، ح 3.

نبود، مردم مناسک حج خود را نمی دانستند.»

آری یاد دادن مناسب و یاد گرفتن مناسک و آداب سفر وظیفه هر حاجی معتقدی پیش از

سفر است که سفر با کمترین مشکلی به پایان برسد.

گفتار سوم : اسرار

الف) کسب معرفت الهی

در باب اینکه سر احکام و آدابی که قبل از سفر، حاجی باید به آن پردازد که در گفتارهای قبل به آن اشاره نمودیم باید چنین گفت که تمامی این کارها از پاک کردن مال گرفته تا حلالیت طلبیدن، وصیت نمودن، صدقه دادن و... هر کدام راههای کوچکی است که انسان را به شاهره اصلی وصل می کند و آن افزایش معرفت انسان نسبت به خداوند متعال است شاید یکی از اسرار این امور این باشد که زائری که می خواهد به کوی دوست سفر کند قبل از سفر از همه علایق، دلبستگی ها و وابستگی های خانوادگی، شخصی، منطقه ای بریده شود انسان وقتی از یک روند معمول و محیط عادی جدا می شود، زمینه رشد و گسترش فکر و اندیشه و فراگیر شدن علایق و عواطفش فراهم می گردد و همه فواید هجرت را می توان در این سفر زیارتی حس نمود. لذا می توان چنین گفت که اساس تربیت روحی مسلمان «ذکر خدا» است و ریشه تباهی اخلاقی «غفلت» است و «دوری» و «نسیان» و لذا زندگی بدون یاد و نام حق، نتیجه ای جز انهدام هویت انسان ندارد چنانکه قرآن کریم می فرماید:

(وَمَنْ أَعْرَضَ عَنْ ذِكْرِي فَإِنَّ لَهُ مَعِيشَةً ضَنْكاً وَ نَحْشُرُهُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ أَعْمَى)^۱

«هر کس از یاد من روی گردان شد به درستی که زندگی بر او تنگ می گردد.»

حاجی با پرداختن به کارهایی که قبل از سفر وظیفه اش است خود را آماده می کند برای وارد شدن در وادی عبودیت محض و «چشم گفتن» بی چون و چرا و این شاید یکی از اسرار باشد... والله اعلم.

ب) انقطاع از هر چه غیر خداست

می توان گفت از مقدمات اسرار این سفر که سیر به سوی خداست، انقطاع تام و تمام از ماسوای خداست باید زائر چنین فرض کند که به سفر مرگ می رود و رفتنش را بازگشتی نیست رو به حرم خاص حضرت رب العالمین کرده و به دیدار ملک العرش می رود با چنین قصد عالی،

دل بستن به کسب و خانه و زن و فرزند، راستی که حاکی از فقدان شناخت و معرفت است، آری سزاوار است، با استعانت از ذات اقدس پروردگار و ایجاد اشتیاق به سعادت‌ها و ثنوبات عالم آخرت در دل، دل از تمام علایق و دوست داشتنی‌ها برکند و برای امتثال امر خدا و تسهیل کار بازماندگان، وصیتی جامع و قاطع بنویسد. چه بجاست و مناسب که آدمی، از این قطع علایق اختیاری حج، به لحظه قطع علایق اضطراری مرگ، منتقل شود که عاقبت، لحظه‌ای می‌رسد که خواه ناخواه از دوستان جدایش می‌کنند همچنان که در سفر حج، توشه‌ای به قدر طول سفر و مرکبی برای انتقال به مکه، لازم دارد در سفر مرگ نیز توشه‌ای به قدر طول سفر و مرکبی برای انتقال به عالم قبر می‌خواهد اما چه نزدیک و قطعی است آن انتقال و چه طولانی است آن سفر.

« آه من قلة الزاد و طول الطريق و بعد السفر. »^۱

آری با انقطاع از هر چه غیر اوست همه چیز را به خدا واگذار کند و اهل و عیال خود را به نگهبان و نگهدار حقیقی بسپارد و رو به ره آورد.

(قَالَ اللَّهُ خَيْرٌ حَافِظًا وَهُوَ أَرْحَمُ الرَّاحِمِينَ)^۲

«پس خدا بهترین نگهبان و مهربانترین مهربانان است.»

ج) مفتوح شدن باب رحمت الهی

از جمله اسرار دیگری که قبل از سفر حج برای تهیه مقدمات می‌توان به آن اشاره نمود این است که درهای رحمت‌الهی و ریزش باران مغفرت بر سر حاجی از قبل سفر آغاز می‌گردد و گویا خداوند می‌خواهد بنده‌اش را که به واسطه برخی اعمال از او دور گشته بسان مادری که مدتها از فرزندش دور افتاده در آغوش بکشد و لذا هر کاری را که قبل از سفر حاجی برای تهیه مقدمات حج انجام می‌دهد مورد عنایت خاص الهی قرار می‌گیرد و می‌فرماید:

«عن الراوی قال: سمعت أبا جعفر(ع) يقول: إنَّ الحاجَّ إذا أخذ في جهازه لم يخط

خطوة في شيء من جهازه إلا كتب الله عزَّ وجلَّ له عشر حسنات و محي عنه عشر

1 - نهج البلاغه، باب الحكم، حکمت 74.

2 - یوسف، 64.

سیئات و رفع له عشر درجات حتی یفرغ من جهازه متی ما فرغ...»^۱
«روای حدیث می گوید: از امام باقر(ع) شنیدم که می فرمود: شخصی که عازم حج است و به انجام کارهای مقدماتی پرداخته است (در طول مدت فراهم کردن مقدمات سفر) در هر قدمی که بر می دارد و کاری از کارهای مربوط به حج را انجام می دهد، خدای ذو المنّ و الکرّم، ده حسنه برایش می نویسد و ده سیئه از او می آمرزد و ده درجه (از درجات اخروی) برای او بالا می برد، تا آن ساعتی که از امور مقدماتی فارغ گردد و از خانه خارج شود و قدم در راه گذارد و به بهره های عالی تر برسد.»

1 - کافی، ج 4، ص 254، ح 9.

نتیجه فصل اول:

آنچه می توان به طور اختصار از این فصل نتیجه گرفت این است که: از زمانی که انسان قصد دارد سفر معنوی حج را آغاز نماید اسلام به او دستورات و سفارشات دارد برای این که مقدمات سفر را به خوبی فراهم سازد چرا که اگر مقدمه امری به درستی انتخاب شد پرداختن به آن امر بسیار راحت تر می گردد اگر حاجی قبل از سفر در بعد اخلاق فردی به خودسازی بپردازد بسیاری از کینه ها، اختلافات و مشکلاتی که شاید بسیاری از افراد را درگیر پیچ و خم راهروهای دادگاه ها می نماید از بین برود و بسیاری از خوبی های اخلاقی جایگزین آن گردد در بعد اخلاق اجتماعی نیز حاجی می تواند با حلالیت طلبیدن، دادن صدقه، پرداخت وجوه شرعی، ادای دیون و... نقش چشم گیری در ایجاد صلح و دوستی، فقرزدایی، از بین رفتن کینه ها و اختلافات ایجاد نماید و تحولی عظیم قبل از سفر هم در خود و هم در اجتماع خود به وجود آورد به امید آن روز که به حج با همه زوایایش پرداخته شود.